

ԿՐԹԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆՈՒՄ

Որքան Ատրպատականի հայերի տնտեսականը, նոյնքան էլ և նրանց կրթական գործը, լուսաւորութեան խնդիրը անմխիթար դրութեան մէջ է գտնուում:

Ատրպատականի շատ գաւառամասերում հայ ժողովուրդը այն աստիճան ձուլուել է տիրող տարրերին, որ գրեթէ մոռացել է իր մայրենի լեզուն, կորցրել է ազգայնական առանձնայատկութիւնները. շատ տեղերում խօսում են աղաւաղուած հայերէնով, իսկ մի երկու գաւառներում խօսում են թուրքերէն կամ քրդերէն: Քիչ չեն և աֆալիսի գիւղերը, ուր քահանայ անգամ չը կայ, և նրանք, քահանայ պէտք լինելիս, բերում են մօտակայ գիւղերից կամ քաղաքներից:

Ամբողջ Ատրպատականում միմիայն թաւրիղն է կրթութեան կողմից քիչ ու շատ նախանձելի վիճակ ներկայացնում: Դպրոց իր ճիշտ և իսկական նշանակութեամբ վերցրած միայն թաւրիղումն ենք հանդիպում: Բայց միայն թաւրիղով ի՞նչ կարող ենք անել:

Այսպիսի անմխիթար դրութիւն է ներկայացնում ոչ միայն Ատրպատականի, այլ և ամբողջ պարսկահայերի կրթական գործը: Ժողովուրդը անտարբեր է, նա չէ հասկանում, և չի էլ կարող ըմբռնել, դպրոցի և կրթութեան իսկական նշանակութիւնը, նա, ինչպէս ամեն գործում, կրթական հիմնարկութեան մէջ էլ չափ է որոնում: Հերիք է, որ աղան սովորեց գրել-կարդալ, հօ վարդապետ չէ լինելու. մէկ-մէկ նամակ գրի, կարողանայ իր հաշիւը պահել և բաւական է. ահա այդպէս է մտածում ոչ միայն գաւառացի հայը, այլ և թաւրիղցին:

Այս բոլորի վրայ եթէ աւելացնենք և այն, որ միշտ էլ գաւառներում լաւ և ոգևորուած գործիչների զգալի բացակայութիւն է եղել, այն ժամանակ, կարծում ենք, պարզ կը լինի մեզ թէ ինչո՞ւ այսպիսի աննախանձելի և վատթար վիճակի մէջ է կրթական գործը:

Թէև պարսկահայերի կրթական գործը վերջին մի քանի տարիներն հերթական խնդիրներ չարքն է մտել և իր վրայ է դարձրել որոշ ուշադրութիւն, բայց մինչև այժմ դրական ուշիւն չէ արուած: Ճիշտ է, փքուն ծրագիրներ կազմուել են, մտքեր յուզուել, աղմուկներ բարձրացրել, բայց ինչ օգուտ դրանցից. դառն և ցաւալի իրականութիւնն էլի նոյնն է, համարեա անփոփոխ: Դրական և գործնական ձեռնարկութիւն է հարկաւոր: Գործելու ասպարէզը ընդարձակ, կարիքները շատ, տիրապետող կառավարութիւնն էլ ամեն յարմարութիւններ և լիազօրութիւն չնորհելուց զատ, ինչպէս ֆէրմանը, աջակցում էլ է. սրանից էլ աւելի ապահովութիւն և գործ? Մնում է միայն խոհեմութեամբ, առանց զուր աղմուկներ բարձրացնելու սկսել և առաջ տանել կրթական-դաստիարակչական գործը:

Ծանօթացնելու համար կրթական գործի այժմեան վիճակի հետ Ատրպատականում՝ վերջինք իւրաքանչիւր զաւառը առանձին-առանձին:

Սկսենք Սալմասից, որը Ատրպատականի ամենաբերրի և հայաշատ գաւառն է: Սալմաստի հայերը *) ցրուած են 28 գիւղերում. սրանցից միայն 6 գիւղերը զուտ հայաբնակ են, իսկ մնացածները խառն են թուրքերի և ասորիների հետ:

Այդ 28 գիւղերի մեծագոյն մասը դպրոցի երես չի տեսել և միշտ էլ մի քանի գիւղերի վրայ է կենտրոնացած եղել գործունէութիւնը: Առաջնորդական վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ 1898 թուին 1,569 տուն ունեցող Սալմաստը ունեցել է միմիայն 15 ուսուցիչ և մի ուսուցչուհի, իսկ 432 աշակերտ. այն ինչ 1,200-ից աւելի դպրոցական հասակի մանուկներ դուրս են մնացել, դեռ չը հաշուած 500 տուն զաղթականները, որոնք բնակութիւն են հաստատել Սալմաստում, չի հաշուած նաև աղջիկները, որոնց կրթութիւնը բարձի թող է արած: Թէև ահա 15—20 տարի է, ինչ Սալմաստում կրթութիւն է սկսուել, բայց համարեա ոչինչ աչքի ընկնող բան չէ արուած:

Եւ գիտէք ինչո՞ւ. չէ պատահել որ մի գիւղ մի քանի տարի շարունակ կանոնաւոր դպրոց ունենայ. տեսնում էք մի որ և է գիւղում այս տարի ուսումնարան բացուեց, բայց յանկարծ լաջորդ տարին փակուեց: Բացի այդ, Սալմաստը շատ քիչ եռանդոտ և պատրաստուած գործիչներ է ունեցել. սխտեմատիկ և որոշ ծրագրով դաստիարակութիւն չէ եղել, մեծ մասով տիրացունները և չարչի ուսուցիչներն են եղել կրթութեան զկավարները, դաստիարակները:

*) Համեմատի'ր «Մուրճ» 1901 թ. №№ 5, 6—, «Սալմաստի հայերի ներկայ վիճակը»:

Այժմ *) Սալմաստի միայն Ղալասադ գիւղում փոքր ի շատէ կանոնաւոր դպրոց կայ, միդասեան և երկսեռ, մէկ էլ Հաֆթուանում, այն էլ այս տարի է միայն փոքր ինչ կանոնաւորուել. իսկ միւս բոլոր գիւղերը զրկուած են դպրոցներից: Մանկամթթէն ունի կանոնաւոր գրադարան, ունի մեծ թուով գրքեր և 800 ուղւրի, բայց բոլորովին անխնամ վիճակի մէջ է գտնուում: Այդ գրադարանը կազմել են մահլամյի մի խումբ պանդուխտներ:

Այստեղ չի կարելի չը չեշտել մի ուշադրութեան արժանի հանգամանքի վրայ: Ճիշտ է, ինչպէս տեսնում էք, Սալմաստում չը կան դպրոցներ, բայց մեծ է մասնաւոր պարապոդներ թիւը, որոնք, դժբախտաբար, իրանց զարգացումով հասարակ ժողովրդից քիչ են տարբերւում: Փոքր ինչ սև ու սպիտակ ճանաչողը, գրել-կարդալ գիտցողը 3—15 աշակերտ և աշակերտուհի է հաւաքում շուրջը և պարապում նրանց հետ: Միայն Փայաջուկ գիւղը, ինչպէս ձեռքիս տակ եղած ցուցակն է ցոյց է տալիս, ունի 15 մասնաւոր դպրոցներ, եթէ կարելի է այդ անունը տալ նրանց: Նոյն այս ցաւալի վիճակն է, շատ քիչ փոփոխութեամբ, դեռ աւելի վատթար, և միւս գիւղերում: Նրանք աւելի ճնշող պատկեր են ներկայացնում, քան ողորմելի Փայաջուկը, անմահ Բաֆֆու ծննդավայրը:

Ահա Սալմաստի, Ատրպատականի ամենահայաշատ և կարեւոր գաւառի, ողորմելի կրթական գործը: Անցնենք միւս գաւառներին:

Ղարադաղը բազմամարդութեան կողմից, Սալմաստից յետոյ, երկրորդ գաւառն է համարւում Ատրպատականում: Ղարադաղը բաժանուած է 4 գաւառակների.—Դզմար, Մեշափարա, Մնջուան և Քէյվան: Այս գաւառում հայերի թիւը հաշւում են 6000, որոնք բնակւում են 28 գիւղերում: Թէև այս լեռնոտ երկիրը ունի բնական հարստութիւններ, հանքային ջերմուկներ, պղնձի և երկաթի հանքեր, ծածկուած է հարուստ անտառներով, և միևնոյն ժամանակ տուել է հարուստ վաճառականներ, նոյն իսկ միլիոնատէր, ինչպէս թումանեանները, բայց չը նայած այս բոլորին, նա էլի տնտեսապէս ընկած է: Այս խնդրում, կարծում եմ, հարստահարութիւնների և կողոպուտների հետ միասին որոշ տեղ բռնում է և դարադաղցիների տգիտութիւնը, որը շատ լայն չափերով է տիրում այստեղ: Ղա-

*) Ինչպէս Սալմաստի, չնոյնպէս և միջանի տեղերի ներկայ կրթական գործի մասին տեղեկութիւններ ստացել եմ հէնց այն տեղերում այժմ գործող ուսուցիչներից:

բաղադրի կրթութեան խնդիրը շատ աւելի ծանրանում է Թու-
մանահանների վրայ, քան ուրիշների: Ղարադաղցի չունի այն-
քան պատրաստութիւն, որ կարողանայ օգտուել ինչպէս հարկն
է իր բնական հարստութիւններից, պէտք է սովորեցնել նրան:

1898 թուին կազմած վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս,
որ նոյն տարում ամբողջ Ղարադաղը ունեցել է միմիայն մեկ
ուսումնարան, այն էլ 16 աշակերտով: Ահա ձեզ առաջադիմու-
թիւն. 6000 բնակիչ ունեցող Ղարադաղը միմիայն 16 աշակերտ
է ունեցել: Գուցէ սա ձեզ անհաւատալի թուայ, բայց ոչ, դառն
իրականութիւնն է սա, որ երբէք չի կարող պատիւ բերել Ղա-
րադաղի ականաւոր հարուստներին և մեղքեցներին: Ի՞նչ է ներ-
կայացնում այժմ. միայն Աղաղանում, Ողանում և Խանագեանում
ուսումնարաններ կան, այն էլ առանձին բան չեն ներկայացնում:
Ղարադաղի քահանաները բոլորովին տգէտ են, կան այնպիսի-
ները, ինչպէս պատմում են, որ գրել-կարդալ էլ չը գիտեն:

Ուրմի գաւառն էլ համարեա նոյն պատկերն է ներկայա-
ցնում: Ճիշտ է, Ուրմի գաւառի մի քանի գիւղերում կան մի-
գասեան երկսեռ ուսումնարաններ, ինչպէս Նախջևան-Թափա,
Ռահվա, Իքի-աղաջ, Բաբառու, Դիզա-Թաքա, Թումաթար, և
Ուրմի քաղաքում, բայց նախանձելի դրութիւն ներկայացնելուց
շատ հեռու են: Այս ուսումնարանների մեծ մասը, ինչպէս յայտ-
նի է «Մուրճի» ընթերցողներին պ. Տ. Օտեանի գրածքից *), բաց-
ուել է Թաւրիզի կանանց բարգ. ընկերութիւնների (այժմ
միացած) ջանքերով:

Մարաղան և Արդաբիլն էլ կարելի է վերև յիշուած գա-
ւառների շարքին դասել: Արդաբիլը 30 տուն ունի. ժողովուրդը
տնտեսապէս անհամեմատ լաւ, մանաւանդ Մարաղայինը, որ ունի
մօտ 200 տուն: Սրանք ամենայն հեշտութեամբ կարող են պահել
մի մի երկդասեան երկսեռ դպրոցներ: Մարաղան այժմ ունի մի
գասեան կանոնաւոր ուսումնարան, իսկ Արդաբիլը երբեմն ու-
նենում է, երբեմն փակուում:

Գալով Խոյ գաւառին, ուր կայ մօտ 1900 բնակիչ և որոնք
ապրում են 7 գիւղերում, պէտք ասել, որ թէ տնտեսապէս և
թէ բարոյապէս բոլորովին ընկած է, իսկ մտաւոր շարժում և
կեանք միանգամայն բացակայում է: Ժողովրդի անտարբերու-
թիւնը դէպի կրթութիւնը անասնական աստիճանի է հասել:
Դպրոցի հետք անգամ չը կայ. հայերը շատ քիչ բաներով են
տարբերում բնիկներից:

Առաջ բերած գաւառները, չը հաշուած Խոյը, և քաղաք-

*) „Կապուտանի Արեւմտեան ամիւրից“, 1902, №№ 1 և 2.

ները իրանց ողորմելի կրթական գործով, ողորմելի մտաւոր առաջադիմութեամբ, շատ նախանձելի վիճակ են ներկայացնում Ուրմիոյ լճի հարաւային գաւառակներէ հետ համեմատած: Երեւակայեցէք ուրեմն, ինչ պէտք է լինեն դրանք: Ուրմիոյ լճի հարաւային կողմում գտնուում են Բարանդուզ, Սուլդուզ, Սօուլբուլագ և Միանդուար գաւառակները *), Հայերը, որ հաշուում են մօտ 500 տուն, ապրում են թուրքերի և ասորիների հետ խառն ժողովուրդը վերին աստիճանի աղքատ է, նա հետզհետէ ձուլւում է քրդերի և թուրքերի հետ: Շատ զիւղեր այդ գաւառներում կորցնում են իրանց մայրենի լեզուն, իսկ մնացած գրեթէ բոլոր զիւղերում խօսում են աղաւաղուած հայերէնով: Նրանք մոռանում են իրանց ազգայնութիւնը և անպայման մատնուած են կորստի: Այս գաւառների շատ զիւղերը չունեն նոյն իսկ քահանայ, մեռելները չաբաթներով անթաղ են մնում, մինչև մօտիկ քաղաքից կամ գաւառից քահանայ է գալիս: Սա առասպել չէ, այլ ցաւալի իրականութիւն: Կորստի մատնուած այս մի բոլոր ժողովուրդը կարգին ուսումնարանի երես չէ տեսել, անցեալներում մի բարեգործի հաշուով Նազադէյ զիւղում դպրոց բացուել է, բայց միայն 6 ամիս է կեանք ունեցել, իսկ այժմ Դարալաք զիւղում կայ մի ողորմելի դպրոց: Ճիշտ նոյն այս պատկերն է ներկայացնում և Մակուն. չը կայ և ոչ մի դպրոց:

Մինչև այժմ հնար եղածին չափ մենք ներկայացրինք գաւառների մտաւոր զարգացման մօտաւոր պատկերը: Այժմ տեսնենք թէ ինչ վիճակի մէջ է կրթական գործը Թաւրիզում:

Ամբողջ Ատրպատականում, նոյն իսկ Պարսկաստանում, միմիայն Թաւրիզն է կրթութեան կողմից նախանձելի դրութեան մէջ, այստեղ միայն գոյութիւն ունեն եւրոպական մտքով վերցրած դպրոցներ:

Թաւրիզը իրաւամբ կազմում է Ատրպատականի զարգացման կենտրոնը: Թաւրիզը որ ունի մօտ 700 տուն հայեր, բաժանուած երկու թաղերի, ունի տղայոց հինգդասեան (8 բաժանմունք) և օրիորդաց երկդասեան (5 բաժանմունք) կանոնաւոր դպրոցներ:

Լիւլաւ-թաղի տղայոց «Հայկազեան» դպրոցը սրանից չորս տարի առաջ երկդասեան էր, բայց հոգաբարձուների և թէ ներկայ ուսուցչական խմբի ջանքերով հասաւ ներկայ վիճակին:

Դաւա-թաղի Արամեան և ս. Աննայեան դպրոցներն էլ

*) Համեմատիւր „Մուրճ“ 1901 թ. № 8. «Կորուստի մատնուած հայեր Պարսկաստանում»:

վերջին երկու տարիներս առաջադիմական քայլեր են անում: Օրիորդաց դպրոցների բաժանմունքների թիւը չի բարձրանում մասամբ նրանից, որ ամուսնութիւնները վաղաժամ են լինում:

Թաւրիզի երկու թաղերում կան մանկապարտէզներ, ուր սովորում են 4—7 տարեկան երեխաներ, և արհեստանոցներ, ուր օրիորդները սովորում են կարուձև: Մանկապարտէզները առաջ են տարւում բաւականի կանոնաւոր և լաւ, մանաւանդ այս տարի. այդ գովելի է: Բայց գալով արհեստանոցներին, ցաւալով պէտք է ասենք, որ քիչ հմտութիւն են տալիս աշակերտունիներին:

Բացի Ղալա և Լիլաւա-թաղերի աղջային դպրոցներից, Թաւրիզում ունեն դպրոցներ նաև բողոքական և կաթոլիկ միսիօնարները: Բողոքականների դպրոցը ահա մօտ 20 տարի է, որ գոյութիւն ունի, իսկ կաթոլիկները անցեալ տարւանից են բացել: Այս դպրոցներում դաստիարակութիւնը տարւում է ամերիկական քօլէջների ձևով: Տեղացիները իրանց տղաներին ուղարկում են կաթոլիկների մօտ, որպէսզի ֆրանսերէն սովորեն և իբր թէ կարողանան իրանց կեանքը ապահովել, իսկ ուղարկում են բողոքականների մօտ, որովհետև այնտեղ ձրի են ընդունում, և եթէ թոշակ էլ կայ, համեմատաբար քիչ է:

Ահա բովանդակ Ատրպատականի լուսաւորութեան ողորմելի և դառն պատկերը:

Ի՞նչ անել ուրեմն: Պէտք է նախ և առաջ օգնութեան հասնել գաւառներում: Բայց ինչպէս երևում է առաջնորդ Մուրադեանին աւելի զբաղեցնում է Թաւրիզի կենտրոնական դպրոցի խնդիրը:

Չը գիտենք, ինչո՞ւ է այդքան ձգտում նա, այն էլ շատ չուտով, հիմնել կենտրոնական դպրոց Թաւրիզում, այն էլ այնպիսի տեղում, ուր կան 5-գասեան դպրոցներ, ուր կրթութիւնը տարւում է բաւական կանոնաւոր հիմունքներով:

Կենտրոնական դպրոցը դեռ անյետաձգելի կարիք չի ներկայացնում, և կենտրոնական դպրոցը մի քանի հազար թումաններով չի կարող կառավարուել, հարկաւոր է խոշոր գումար, գոնէ 50—100,000 ուլրի, որ դպրոցը ապահովի: Այն ինչ այժմ կանխիկ կայ Կենտր. դպրոցի անունով միմիայն 100 թուման (1800 ու...) Աւելի լաւ է եղած դպրոցներից մէկն ու մէկը վերածեցէք Կենտրոնականի... Ինչ և իցէ, չը պէտք է շտապել, անհրաժեշտ է շատ խոհեմութեամբ, խնդիրը բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնից յետոյ և առանց աղմուկների առաջ տանել գործը...

Առ այժմ, աչքի առաջ ունենալով գաւառների ներկայ ցա-

ւալի վիճակը, մի կողմ պէտք է թողնել վերոն ծրագիրները, կենտրոնական դպրոցի խնդիրը. անհրաժեշտ է տալ ժողովրդին գէթ տարրական կրթութիւն։ Այս բանին հասնելու համար բաւական է հէնց որոշ տեղեր միմիայն միդասեան և երդասեան դպրոցներ բանալ, իսկ մի քանի յարմար և կարեւոր կենտրոններում, ինչպէս Սալմաստում, Ղարաբաղում և Ուրմիայում, մի մի երեքդասեան կամ չորսդասեան դպրոցներ հիմնել։ Տուէք մի շարք ստորին դպրոցներ, միայն կանոնաւոր հիմքերի վրայ դրուած. ունենանք գաւառական տարրական դպրոցների համար մի ընդհանուր տեսուչ, որ շրջի գիւղերը, հսկի դաստիարակութեան վրայ, ուղղութիւն տայ, ուսուցչական ընդհանուր ժողովներ կազմակերպի. թաւրիղի դպրոցը ընդարձակէք, ուղղում էք կենտրոնականը վերածէք. մի խօսքով՝ զիւրաւ իրականացուող ծրագիրների հետեւէք և արդիւնքը աւելի բեղմնաւոր կը լինի...

ԵՐ. ՖՐԱՆԳԵԱՆՑ